6. Петровський Г. Радянська влада на Поділлю. Вісти. Орган губревкому Поділля та губпарткому КП(б)У. 1921. № 38 (118). 20 лют.
7. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.): Збірник документів і матеріалів. Вінниця, 1957. 560 с.
8. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах). Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник. Хмельницький, 2008. 268 с.
9. Політ-економічний опис Проскурівської округи за даними 1930 року. Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник. Хмельницький, 2010. 80 с.
10. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Іст. нариси. Київ, 2002. 951 с. 25. Приговор. Праця кличе! Видання Подільського губерніяльного відділу Укрроста. 1921. № 11 (111). 21 січ.
11. Стадник О. О. Деякі особливості суспільно-політичних процесів у подільському селі в період нової економічної Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. Вінниця, 2009. Вип. 15. С. 224-228.
12. Стадник О. О. Формування місцевих органів радянської влади на Поділлі в 20-ті рр. XX ст. Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. пр. Вінниця, 2008. Вип.13. С. 271-274.
13. Тітова Н. В. Політика "українізації на території Подільської губернії УСРР (1920–19323 роки): історико-правовий аналіз. Наук. вісник Ужгородського нац-го ун-ту. Серія: Право. 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 55-59.
14. Товариші селяне! Вісти. Орган губревкому Поділля та губпарткому КП(б)У. 1921. № 62 (137). 27 бер.
15. Фролов М. Комітети бідноти та комітети незаможних селян у системі партійно-державного контролю в Україні 1920–1930-х рр. Проблеми гуманітарних наук: Наук. записки Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Дрогобич, 2009. Вип. 24. С. 53-70.

Олег Мельничук, Сергій Герасимчук

РОЗКУРКУЛЕННЯ СЕЛЯНСТВА НА ПОДІЛЛІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ: МЕХАНІЗМИ, ПРАКТИКИ ТА НАСЛІДКИ

Анотація. *У статті досліджено особливості реалізації політики розкуркулення та перерозподілу селянської землі на Поділлі в першій половині 1920-х років, зокрема роль комітетів незаможних селян у вилученні земельних ділянок і майна заможних господарств. На основі архівних документів проаналізовано адміністративний тиск, порушення майнових прав селян, судові та прокурорські механізми оскарження незаконних рішень, а також земельні конфлікти й форми селянського спротиву. З'ясовано, що перерозподіл землі не завжди поліпшував становище найбідніших господарств, а розкуркулення було інструментом реалізації більшовицької аграрної політики, що супроводжувався соціальними конфліктами, порушенням законності та посиленням контролю над селянством.*

Ключові слова: *Поділля, більшовицька влада, аграрна політика, розкуркулення, комітети незаможних селян, земельні відносини, селянство, майнові конфлікти.*

Oleh Melnychuk, Serhiy Herasymchuk

DEKULAKIZATION OF THE PEASANTRY IN PODILLIA IN THE FIRST HALF OF THE 1920S: MECHANISMS, PRACTICES, AND CONSEQUENCES

Abstract. *The article examines the implementation of the policy of dekulakization and the redistribution of peasant land in Podillia in the first half of the 1920s, focusing in particular on the role of committees of poor peasants in the confiscation of land plots and property belonging to prosperous peasant households. Based on archival documents, the study analyzes administrative pressure, violations of peasants' property rights, judicial and prosecutorial mechanisms for appealing unlawful decisions, as well as land-related conflicts and forms of peasant resistance. It is established that land redistribution did not always improve the living conditions of the poorest households, while dekulakization served as an instrument for implementing Bolshevik agrarian policy, accompanied by social conflicts, violations of the law, and increased state control over the peasantry.*

Keywords: *Podillia, Bolshevik rule, agrarian policy, dekulakization, committees of poor peasants, land relations, peasantry, property conflicts.*

Одним із пріоритетних напрямів аграрної політики більшовицької влади було перетворення індивідуальних селянських господарств на колективні форми землекористування. Радгоспи, сільськогосподарські комуни, спільний обробіток земель та інші форми колективного господарювання розглядалися більшовиками як основа соціалістичної перебудови сільського господарства. Запровадження таких моделей мало сприяти усуненню економічної залежності держави від дрібного приватного виробника, якого комуністична ідеологія трактувала як потенційну загрозу соціалістичному ладу. Водночас концентрація земельних ресурсів і виробництва у великих господарствах повинна була забезпечити партійно-державному керівництву можливість контролювати аграрний сектор.

У роки воєнного комунізму більшовики намагалися прискорити реалізацію проголошених принципів соціалістичного переустрою села, спираючись на створені за їхньої підтримки організації незаможного селянства — комітети бідноти (комбіди), а згодом комітети незаможних селян (комнезами). Аграрні перетворення передбачали передання найкращих земель у розпорядження держави, а наділи, вилучені в заможних господарів, планувалося використовувати для організації колективних господарств, передусім сільськогосподарських комун. Проте насильницькі методи проведення цієї політики викликали опір сільського населення та сприяли поширенню антибільшовицького повстанського руху, який охопив значну частину українських земель. Помітних масштабів селянський спротив набув на Поділлі. Висока густота населення регіону та гострота боротьби за земельні ресурси посилювали конфліктність у відносинах між селянами й радянською владою.

Загроза втрати політичного контролю змусила більшовицьке керівництво відмовитися від найбільш радикальних методів воєнно-комуністичної політики та перейти до нової економічної політики (НЕП), яка допускала обмежене використання ринкових механізмів. Зміна економічного

курсу, однак, активізувала прагнення заможних селян повернути раніше конфісковані земельні ділянки, майно та сільськогосподарський реманент. Представники цієї категорії господарів намагалися відновити свої попередні майнові позиції, зокрема перешкоджали незаможним селянам користуватися землями, переданими їм після конфіскацій. Поширювалися також чутки про можливе повернення приватної власності на ці наділи. У відповідь на подібні прояви Подільський губернський виконавчий комітет у наказі від 15 листопада 1922 р. наголошував, що такі дії відповідно до радянського законодавства розцінювалися як непокора владі. Адміністративним органам доручалося за участю комнезамів виявляти виступи осіб, яких офіційна влада зараховувала до «куркулів», а причетних до них негайно заарештовувати та притягувати до кримінальної відповідальності за статтями 73 і 94 Кримінального кодексу УСРР із конфіскацією всього майна [28, арк. 86].

Водночас селянський спротив не обмежувався стихійними виступами з вимогами повернення земель, вилучених комнезамами. Спираючись на нове законодавство, селяни зверталися до судових органів, домагаючись притягнення незаможників до відповідальності за їхні дії [4, арк. 12 зв.]. З метою припинення оскаржень дій незаможного селянства, а також з урахуванням побажань II Всеукраїнського з'їзду КНС, ВУЦВК 10 травня 1922 року ухвалив постанову «Про припинення справ, що виникли у зв'язку з розкуркулюванням села» [17, арк.24]. Крім того, в інструкції НКЮ від 9 грудня 1922 року судовим та адміністративним органам рекомендувалося не задовольняти вимоги осіб, які не належали до КНС, щодо повернення їм майна. Водночас члени КНС мали отримати в президії відповідного місцевого комнезаму посвідчення, яке підтверджувало, що спірні земельні ділянки або майно були вилучені під час розкуркулення в осіб, які не належали до незаможного селянства. Таке положення інструкції НКЮ фактично створювало перешкоди для повернення землі та майна їхнім колишнім власникам [17, арк. 28].

Однак постанова ВУЦВК від 10 травня 1922 року не припинила спроб колишніх власників повернути конфісковані земельні ділянки. У циркулярі Подільського губернського відділу КНС від 7 вересня 1922 року зазначалося, що «постановами народних судів та будь-якими іншими шляхами куркулям повертаються землі та інше майно, що було відібране незаможниками при розкуркуленні» [26, арк. 47]. У зв'язку з цим губернський відділ управління наказував притягувати до судової відповідальності народних суддів та органи, які ухвалювали рішення про вилучення відповідного майна в незаможників. Контроль за виконанням цього розпорядження покладався на керівників місцевих відділів комнезамів [26, арк. 48].

З метою реалізації зазначених заходів Подільський підвідділ КНС у директиві від 2 березня 1923 року зобов'язав сільські та волосні комнезами зібрати інформацію про всі випадки ухвалення судовими й адміністративними органами рішень на користь осіб, зарахованих до категорії «куркулів», після 7 червня 1922 року. Зібрані матеріали належало передати для подальшого звернення до органів прокурорського нагляду, виконкомів і вищих судових інстанцій НКЮ з метою скасування та опротестування таких рішень [29, арк. 1].

Важливим інструментом впливу на розгляд земельних спорів стало залучення представників незаможного селянства до роботи народних судів у статусі народних засідателів. У циркулярі Подільської губернської КНС від 11 листопада 1924 року наголошувалося на необхідності «подбати, щоб до складу нарзасідателів ввійшли найактивніші незаможники» [11, арк. 1]. Так, під час перевиборів народних засідателів у семи районах Тульчинської округи в 1924 році було обрано 1370 осіб, із яких 873 були членами КНС [11, арк. 3]. За таких обставин належність до комнезаму могла стати важливим аргументом у судових справах щодо землеволодіння. Прагнучи отримати перевагу під час розгляду земельних спорів, селяни намагалися документально підтвердити своє членство в КНС. Зокрема, сільський комітет незаможних селян села Гармак Барського району видав громадянину Ігнатовському довідку, у якій зазначалося, «в тому, що він дійсно член КНС і є по соціальному стану бідняк, а відповідач Юлько Чумелий є дійсно експлуататор» [13, арк. 31].

Ухвалення Земельного кодексу в грудні 1922 року, який законодавчо закріпив новий земельний лад і визначив основні напрями аграрного будівництва в умовах НЕПу, не призвело до істотних змін у практиці участі КНС у земельних перетвореннях на Поділлі. Попри те, що 27 січня 1923 року колегія Наркомзему УРСР відхилила проєкт НКВС щодо продовження розкуркулення [27, арк. 80], подільські організації КНС і надалі вилучали «лишки» землі в заможних селян. У доповіді про діяльність Вінницької окружної КНС від 20 лютого 1923 року зазначалося, що цю роботу необхідно продовжувати. Серед її позитивних результатів називалися остаточне розшарування села, яке мало створити міцне підґрунтя для утвердження радянської влади на селі, та послаблення економічного впливу «куркульства» [19, арк. 112]. Відповідно, у планах роботи Подільської губернської КНС на 1923 рік розкуркулення визначалося як одне з головних завдань у сфері соціалістичного землеустрою.

Продовження такої діяльності комнезамів Поділля суперечило проголошеному більшовиками переходу до нової економічної політики. У зв'язку з цим підвідділ КНС при НКВС у листі від 24 березня 1923 року наголосив на неприпустимості подальшого розкуркулення та зажадав негайного перегляду плану роботи подільських комнезамів [31, арк. 28].

Попри застереження центральних органів влади, 1923 рік став періодом найбільшого розмаху розкуркулення на Поділлі. За результатами вибіркового обстеження діяльності комнезамів у вересні 1923 року, лише 6 із 50 перевірених організацій КНС не здійснювали розкуркулення [31, арк. 28]. Ба більше, директива Вінницької окружної КНС від 14 квітня 1923 року передбачала створення спеціальних волосних і сільських комісій для вилучення земельних надлишків. Очолювати такі комісії мав уповноважений окружного відділу КНС, а до їхнього складу також входили голови волосного виконавчого комітету та комнезаму [15, арк. 15].

Архівні матеріали засвідчують значні масштаби розкуркулення, здійснюваного за участю комнезамів Поділля. Зокрема, у Жмеринському повіті станом на 1 лютого 1923 року в заможних селян було вилучено 2910 десятин землі [3, арк. 22]. У звіті Вінницької окружної КНС повідомлялося, що протягом періоду з 1 травня 1923 року до 1 травня 1924 року адміністративним шляхом

у селян, віднесених до категорії «куркулів», було вилучено 7100 десятин землі. Ці земельні угіддя передали 2410 членам КНС [8, арк. 5-6].

Здійснюючи розкуркулення, члени КНС вилучали не лише земельні ділянки, а й сільськогосподарський реманент, житлові будинки та господарські споруди. Так, у лютому 1923 року в селі Медвеже Вушко Вінницького району в заможних селян конфіскували та передали КНС борони, брички, віялки й навіть робочу худобу [22, с.52]. Подібні дії за своїм характером нагадували пограбування заможних селянських господарств.

Намагаючись захистити свої майнові права від свавільних дій організованого незаможного селянства, заможні господарі зверталися до судових органів. У першій половині 1923 року Подільська губернська прокуратура отримала значну кількість скарг селян на неправомірні дії комнезамів під час вилучення майна. Однак навіть задоволення судом таких скарг не завжди забезпечувало фактичне повернення конфіскованого майна. Зокрема, із 796 млинів, вилучених у власників на території Подільської губернії, колишнім господарям було повернуто лише 215 [14, арк. 3].

Восени 1923 року питання розкуркулення знову набуло актуальності. Постановою ВУЦВК від 11 вересня 1923 року «Про порядок вилучення земельних зайвин нетрудового користування у колишніх дідичів і куркулів» радянська влада законодавчо закріпила механізм вилучення земельних надлишків, реалізація якого передбачала захист інтересів незаможного селянства [20, ст. 2048]. Виконання постанови покладалося на сільські ради та місцеві комітети незаможних селян, а за їх відсутності — на районні КНС. 19 вересня 1923 року Подільський губернський виконавчий комітет розглянув питання про практичне запровадження цього нормативного акта. Відповідно до ухваленого рішення сільські ради й КНС мали провести ретельну перевірку землекористування та, за необхідності, до 1 січня 1924 року подати до земельно-судових комісій клопотання про вилучення «зайвих» земель. Остаточний термін розгляду відповідних справ визначався до 15 лютого 1924 року [1, с. 59].

Земельно-судові комісії (ЗСК), на які покладалося здійснення контролю за подальшим землевпорядкуванням на Поділлі, почали створюватися ще в грудні 1922 — лютому 1923 року. До їхнього складу входили представники виконавчих комітетів, земельних відділів і комнезамів. Центральний комітет незаможних селян (ЦКНС) прагнув забезпечити переважання представників КНС у складі цих органів. У директиві від 7 грудня 1923 року він рекомендував активізувати участь комнезамів у роботі земельно-судових комісій. Представникам окружних і районних КНС доручалося регулярно відвідувати засідання цих установ [10, арк. 38].

Переважний вплив членів КНС у земельно-судових комісіях позначався на розгляді спірних питань землекористування, під час якого істотне значення мала класова належність сторін. Так, селяни села Теофілівка Гайсинської округи звернулися зі скаргою до Подільського губернського прокурора на дії земельно-судової комісії, яка ухвалювала рішення без виклику на судові засідання осіб, проти яких були порушені справи про вилучення землі. За результатами розгляду скарги прокурор визнав такі рішення незаконними [9, арк. 39]. Активізація діяльності земельно-судових комісій Поділля припала на

кінець 1923 — початок 1924 року. Зокрема, у цей період Вінницька окружна земельно-судова комісія здійснила розкуркулення 1077 господарств, у яких було вилучено 3142,22 десятини землі [5, арк. 72].

Розкуркулення, яке тривало за інерцією, поступово перетворювалося для комнезамів на засіб перерозподілу земельних ресурсів на користь їхніх членів. Прагнення окремих представників КНС поліпшити власне матеріальне становище за рахунок конфіскованих земель спричиняло поширення практики вилучення майна не лише в заможних, а й у середніх селян. Численні скарги на неправомірні дії комнезамів надходили до різних владних інстанцій — від місцевих органів до республіканських установ.

Показовою в цьому контексті є скарга жителя села Нова Ободівка Тульчинської округи Миколи Шостака, адресована голові Подільського губернського комнезаму. Заявник повідомляв: «З самого початку на мене озлоблюється КНС, а в липні 1923 року голова СКНС Черевичник Федір сказав, що я проти радянської влади і КНС. Вони постановили і самоправно забрали в мене будинок, садибу з фруктовими деревами, 3 морги поля засіяного житом і пшеницею, 20 возів сіна, 22 пуди жита і пшениці. Звертання в окрземвідділ нічого не дало, бо голова СКНС отримавши звідти папірця, сказав, що він окрземвідділу не підпорядковується» [12, арк. 155]. Це свідчення відображає як майнові наслідки діяльності комнезамів, так і труднощі, з якими селяни стикалися під час оскарження рішень місцевих органів.

Отримання земельних наділів унаслідок розкуркулення не завжди супроводжувалося створенням належних умов для їх господарського використання. Незаможні селяни часто не мали достатньої кількості сільськогосподарського реманенту та робочої худоби, необхідних для самостійного обробітку землі. За даними на кінець 1923 року, на Поділлі 52 % селянських господарств не мали сільськогосподарського інвентарю, а 57 % — робочої худоби [24, с.11]. За таких обставин незаможники були змушені звертатися по допомогу до заможніших господарів. Прагнучи зберегти соціальну опору на селі, радянська влада засуджувала подібні домовленості, кваліфікуючи їх як «кабальні». У зверненні до незаможного селянства від 14 червня 1923 року Подільська губернська КНС закликала: «Нехай незаможник, що уклав угоду з куркулем, подасть на нього в суд, підкріпивши показами свідка і все буде зроблено» [25, арк. 286].

Водночас місцеві організації КНС залучали заможних селян до виконання суспільно значущих сільськогосподарських робіт. Згідно з директивою губернської КНС від 20 липня 1923 року, вони мали організувати допомогу в обробітку посівів у господарствах дружин червоноармійців, удів та найбідніших членів КНС. Відповідальність за виконання цього завдання покладалася безпосередньо на голів сільських комітетів незаможних селян. Так, у травні 1923 року голова Гайсинської районної КНС у листі до голови комнезаму села Носівці суворо попереджав: «Якщо отримаю хоча б одну скаргу від сім'ї червоноармійців чи вдови, що її поле не засіяно, будете передані суду як за невиконання наказу центру» [16, арк.65].

На початок 1924 року Поділля залишалося єдиним регіоном, у якому не вдалося завершити суцільну перевірку землекористування. Рішенням ВУЦВК у винятковому порядку термін її проведення було продовжено до 15 квітня 1924

року [21, ст. 71]. Прагнучи завершити відповідну роботу у встановлений строк, губернський відділ КНС у директиві від 5 лютого 1924 року попередив голів районних і сільських комнезамів про притягнення до судової відповідальності в разі невилучення всіх земельних «лишків» [18, арк. 83].

Проте й продовження терміну не припинило практики розкуркулення на місцях. У листі прокурора Вінницької округи до Вінницького окружного КНС у липні 1924 року зверталася увага на скарги жителів округи щодо подальшого вилучення земель комнезамами всупереч розпорядженням вищих органів влади [19, арк. 85].

Селяни-власники, які безпосередньо займалися обробітком землі та вкладали працю у свої господарства, не погоджувалися з обґрунтованістю її вилучення. У листі до Подільського губернського прокурора жителі села Потоки Жмеринського району навели аргументи на захист своїх майнових прав. Вони писали: «Місцевий комнезам весною 1923 року з метою розкуркулення відібрав у нас зайву на його погляд землю. Таке вилучення ми вважаємо несправедливим, тому що: 1. Ми цю землю обробляли власними знаряддями, підживлювали. На покращення її ми затратили чимало праці. В нашому користуванні ця земля ніколи не пустувала і ми завжди сумлінно виконували продподаток і відбували всі повинності; 2. Цю землю віддали особам, які не можуть її обробити належним чином, в результаті чого вона не дасть потрібного врожаю. Таким чином, втрачаємо ми і втрачають державні інтереси радянського уряду, який прагне до підняття господарств; 3. При селі є багато землі резервного фонду, який не використовується. А тому, ми звертаємося до закону і просимо вашого розпорядження про повернення нам нашої землі, а малоземельних наділити землею із резервного фонду, а також притягти до законної відповідальності сільську раду за те, що більше 100 десятин землі не використовується і залишається незасіяною» [19, арк. 51].

Однак лише частина селян продовжувала сподіватися на відновлення справедливості через радянські судові органи. Значна кількість колишніх власників намагалася повернути вилучені земельні ділянки самостійно, вдаючись до силових методів. В інформаційному донесенні Подільського ДПУ від 8 червня 1924 року повідомлялося про активізацію дій заможних селян, спрямованих на повернення земель, вилучених під час розкуркулення, у Кам'янецькій, Могилівській та Гайсинській округах. У документі зазначалося: «Майже у кожному селі, — зазначалось в донесенні, — йде боротьба незаможників з куркулями і конфлікти поки що влагоджуються міліцією» [2, арк. 83].

Місцеві комнезами відповідали на спроби заможних селян повернути майно ухваленням постанов про їхнє виселення із сіл. Так, лише протягом шести місяців 1924 року організації КНС Тульчинської округи прийняли 76 таких постанов [2, арк. 69]. Водночас зафіксовано випадки публічних самосудів, учинених членами КНС над селянами-власниками за спроби відновити свої права на землю.

Одним із найрезонансніших прикладів стала так звана «галичинецька справа». Жителі села Галичинці Джуринського району Яків Кашевський, Авраам Бабій та Василій Бабій оскаржили дії сільського КНС в Особливій колегії Вищого контролю у земельних справах і домоглися скасування

постанови окружної земельно-судової комісії про вилучення в них землі. Повернувшись до села, вони пред'явили місцевій владі відповідний наказ Верховного суду. Після цього було скликано збори КНС, на які привели трьох селян і жорстоко побили їх. Згодом секретар КНС Гнатюк застрелив усіх трьох із обріза. За свідченнями, реакцією учасників зборів на вчинену розправу стали гучні оплески та виконання «Інтернаціоналу» [6, арк. 125-127].

11 лютого 1926 року бюро Могилів-Подільського окружного комітету розглянуло висновки комісії, яка обстежувала обставини «галичинецької земельної справи». За результатами розгляду було вирішено не надавати їй політичного характеру, щоб уникнути використання цієї справи проти незаможного селянства [7, арк. 39].

Наслідком так званого «соціалістичного землевпорядкування» на Поділлі стало не загальне збільшення селянських земельних наділів, а їх скорочення для значної частини господарств. Натомість земельні наділи членів КНС упродовж 1920–1925 років збільшилися настільки, що перевищили середній показник забезпеченості селян землею в регіоні. Якщо в 1925 році на одне селянське господарство на Поділлі припадало в середньому 3,3 десятини землі, то на господарство члена КНС — 3,63 десятини [23, с. 41]. Отже, земельні ресурси, вилучені в заможних селян, розподілялися переважно між членами комнезамів, а не між усіма представниками малоземельного й незаможного селянства, інтереси якого ці організації офіційно мали захищати.

Отже, проведена більшовицькою владою політика розкуркулення на Поділлі супроводжувалася примусовим вилученням земельних ділянок, сільськогосподарського реманенту, худоби та іншого майна заможних селян. Важливу роль у реалізації цієї політики відігравали комітети незаможних селян, діяльність яких нерідко виходила за межі законодавчих приписів і супроводжувалася зловживаннями, насильством та порушенням майнових прав селян. Судові скарги, прокурорські перевірки й численні конфлікти засвідчували суперечливість земельних перетворень і їхній негативний вплив на сільське господарство. Водночас перерозподіл землі не завжди забезпечував поліпшення становища найбідніших господарств, оскільки частина вилучених угідь зосереджувалася в руках активістів КНС. Таким чином, розкуркулення на Поділлі стало не лише інструментом соціально-економічного тиску на заможне селянство, а й засобом зміцнення більшовицького контролю над сільською громадою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.). Вінниця, 2001.
2. ДАВО. Ф.П-1, оп.1, спр.493.
3. ДАВО.Ф.П-1, оп.1, спр.730.
4. ДАВО. Ф.П-1, оп.1, спр.922.
5. ДАВО. Ф.П-29, оп.1, спр.102.
6. ДАВО. Ф.П-29, оп.1, спр.141.
7. ДАВО. Ф.П-31, оп.1, спр.107.
8. ДАВО. Ф.Р-1012, оп.1, спр.214.
9. ДАВО. Ф.Р-1882, оп.2, спр.21.
10. ДАВО. Ф.Р-1901, оп.1, спр.4.

11. ДАВО. Ф.Р-1901, оп.1, спр.7.
12. ДАВО. Ф.Р-1901, оп.1, спр.59.
13. ДАВО. Ф.Р-1901, оп.1, спр.75.
14. ДАВО. Ф.Р-1901, оп.1, спр.76.
15. ДАВО. Ф.Р-2041, оп.1, спр.255.
16. ДАВО. Ф.Р-784, оп.1, спр.1.
17. ДАВО. Ф.Р-951, оп.1, спр.1.
18. ДАВО. Ф.Р-951, оп.1, спр.5.
19. ДАВО. Ф.Р-951, оп.1, спр.126.
20. ЗУ УСРР. 1923. №33.
21. ЗУ УСРР. 1924. №7.
22. Іванова О. Роль комітетів незаможних селян Поділля в господарському будівництві (1921-1925) // В кн. З історії радянської Вінниччини. Вінниця, 1960.
23. Материалы по обследованию комитетов незаможних селян. (По даным исследования в июне 1925 г.). Х., 1925.
24. Отчет Подольского губернского исполнительного комитета за 1923 г. Вінниця. 2024.
25. Поділля в період відбудови народного господарства (1920-1925). Зб. док. і мат. Вінниця, 1957.
26. ЦДАВО України. Ф.257, оп.1, спр.20.
27. ЦДАВО України. Ф.257, оп.1, спр.55.
28. ЦДАВО України. Ф.257, оп.1, спр.120.
29. ЦДАВО України. Ф.257, оп.1, спр.136.
30. ЦДАВО України. Ф.257, оп.1, спр.193.
31. ЦДАГО України. Ф.1, оп.20, спр.1666.

Олександр Комарніцький

УЧАСТЬ МОЛОДІ МОГИЛІВСЬКОЇ ОКРУГИ В АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ НАПРИКІНЦІ 1920-Х РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «КОМСОМОЛЕЦЬ ПРИКОРДОННЯ»)

Анотація. *У статті досліджено участь молоді Могилівської округи в аграрних перетвореннях наприкінці 1920-х рр., зокрема колективізації, хлібозаготівлях, контрактації та сезонних сільськогосподарських роботах. На основі матеріалів газети «Комсомолець Прикордоння» висвітлено основні напрями діяльності комсомольських осередків, суперечності в реалізації радянської аграрної політики та неоднозначне ставлення молоді до її впровадження.*

Ключові слова: *Могилівська округа, молодь, комсомол, колективізація, хлібозаготівлі, аграрна політика, «Комсомолець Прикордоння».*

Oleksandr Komarnitskyi

THE PARTICIPATION OF YOUTH IN MOHYLIV OKRUHA IN AGRICULTURAL TRANSFORMATIONS IN THE LATE 1920s (BASED ON THE NEWSPAPER KOMSOMOLETS PRYKORDONNIA)

Abstract. *The article examines the participation of youth in Mohyliv Okruha in agricultural transformations in the late 1920s, particularly collectivization, grain procurement campaigns, agricultural contracting, and seasonal farm work. Based*